

Lejre og Hviderne

af Leif Færregaard Jensen

Som led i en kortlægning af de ældste ejerforhold på Lejreeggen er her set nærmere på Hviderne, hvis heraldik Ernst Verwohlt jo har behandlet i årbogen 1984-85. Også i dette lokalområde støder vi ustandselig på navne fra slægten.

For at begrænse opgaven er der kun set på de 7 kirkesogne, som udgør den nuværende Lejre kommune (Herslev, Gevninge, Kornerup, Allerslev, Glim (med Øm), Rorup og Osted). Det er ikke forsøgt bestemt, om de havde mere eller mindre her end andre steder, eller hvor stor en del de har ejet af det samlede areal - det vil kræve en langt større undersøgelse. Det kan dog siges, at i 3 tilfælde ud af 17 (Kornerup, Osted, Osager) drejer det sig om hele ejerlavet (bortset fra eventuelle præstegårde), i 3 (Herslev, Kattinge, Gevninge) om over halvdelen.

Et forbehold må tages. Når vi finder en besiddelse omtalt, er det sjældent til at sige, om det drejer sig om arvegods (fædrene eller mødrene), eller købegods, som måske er erhvervet ganske kort forinden. Alt tyder på at fast ejendom også dengang blev handlet livligt. Meget bispe- og kapitelgods stammer fra den ældste tid og må bestå af gaver, kongelige eller private, fra 1000- eller 1100-tallet, som er ukendte for os 1). En del kongeligt gods er fraskilt kronen ved arvedelinger. Her har også Hviderne har fået deres del. 2 af Skjalm Hvides sønner var gift med kongelige. Ved reformationen var alt jordegods i de behandlede sogne, så nær ved Roskilde, på forskellig måde i kirkelig eje, bortset fra Lejre og Udlejre, som var krongods.

Den ældste godstransaktion, vi kender til, er en kongelig gave, nemlig da Knud den Hellige blandt meget andet giver 1 bol i Øm til Laurentiuskirken i Lund. I præsteindberetningerne fra 1651 ses at byen består af 6 bol, alle tilhørende Roskilde bispegård. Bispestolen

i Roskilde har vel mageskiftet sig til byen, også fra Frue kloster, som 1257 havde gods her. Den eneste anden kongelige gave, der kendes, er da kong Erik Menved 1319 skøder 1/2 mark skyldjord i Glim til biskop Oluf i Roskilde. I kong Valdemars jordebog (1241) finder vi ingen af de her aktuelle stednavne.

Rækken af Hvide-navne åbnes med ingen ringere end Absalon, 1258-91 biskop af Roskilde, fra 1177 til sin død 1201 ærkebiskop i Lund. Måske har Absalon i kraft af sin overvældende magtposition ved kong Valdemars side, været befordrende for Hvideslægtens dominerende position i den følgende tid, både som godsejere og som kongelige og gejstlige stormænd 2) Hans farfader Skjalm Hvide var dog ikke ubetydelig, kaldes høvedsmand og kunne udbyde ledingen af Sjælland.

Som led i godstransaktioner overdrog Absalon 1070 Sorø kloster "landsbyen Borrevejle" (uilla Borthwæthlæ). Det ser mærkeligt ud, for vi kender ingen landsby af dette navn, men den kan jo være forsvundet. Den kan for eksempel have ligget ved den senere Lindholms mølle, på grænsen til Lyndby sogn. Sorø kloster må hurtigt have skilt sig af med sin fjerne besiddelse.

Absalon arbejdede på at gøre Frue kloster til Hvidernes stiftelse i Roskilde. Han lod her sin slægtning, den hellige Margrethe af Højelse, gravlægge og gav klosteret en stor gave af jordegods. Blandt godset er i Glim sogn 1 bol og 2 møller. I nyere tid kender vi netop 2 møller i sognet, Adsers mølle og Langvads mølle, så man må tro, det er de samme. Adsers mølle er i 1568 og 1651 kapitelsgods, Langvads mølle 1651 krongods til Roskildegård.

1184 stadfæster pave Lucius 3. Absalons gave til fællesbordet ved Roskilde domkirke, blandt andet hovgården Kornerup og halvdelen af skovene på Bognæs. I Kornerup findes marknavnet Ornum, som er vidnesbyrd om en gammel hovedgårds særjord i byen. Det samme findes i Kattinge, hvor ærkebiskop Jens Dros (død 1290) skænkede domkapitlet sin hovedgård. Han var dog ikke en Hvide. Som Arne Lind har gjort opmærksom på 3), er Kvindenæs, som 1375 af dronning Margrethe med Nebbegodset overlades Roskildebispen, det samme som den senere Øgård på Bognæs. Kvindenæs kunne være den anden halvdel af Bognæs.

Kornerup tilhører senere i middelalderen Frue kloster, som må have tilhandlet sig byen og hovedgården fra domkapitlet. Det er vel cisterciensernonnerne i Frue kloster, som har oprettet de 2 møller ved Kornerup sø og opført dæmningen ved Lejre, så vandet via en gravet kanal kunne komme møllerne til gode, i stedet for at løbe ud i Borrevejle forbi Lejre og Gevninge. Som påvist 4) skifter sedimenterne i Kornerup sø i 1200-tallet karakter, så de efter den tid er præget af gennemstrømmende, ikke af stillestående vand.

1203 udsteder biskop af Århus Peder Vognsen på sin gård Threlthorp et gavebrev til kapitlet ved hans domkirke, blandt andet på "Gjavnvad med mølle". Det er naturligvis Gevninge, som også optræder som Gevnevad i historien om mordet på Knud Lavard 5). Lejre å (Gevninge å) hed oprindelig "Gjavn", den givende. Århuskannikerne blev snart trætte af besiddelsen. I 1244 solgte de Gevninge for 500 mark sølv til biskop Niels Stigsen i Roskilde. Prisen antyder, at det drejer sig om en stor del af byen, men næppe den hele. Ved reformationen ejede bispen ca. 3/4 af byen. Threlthorp er snarest Gevninges naboby Trællerup, men i DRB foreslås, at det er en forsvunden bebyggelse ved Århus, hvad jeg synes er mindre sandsynligt. Peder Vognsen var af familien, hans mormoder var Skjalm Hvides datter Cecilie, gift med Peder Thorstensen af Pedersborg. Der kendes ingen vandmølle i Gevninge. Som beliggenhed kan peges på den dæmning over ådalen, som Tobiassen omtaler 6) og som nu vejen nordud af Gevninge passerer.

Jacob Sunesen af Møn, død 1246, den næstyoungste af de 6 Sunesøner, var på Valdemar Sejrs tid en årrække "Danmarks mægtigste og fornemste stormand" (DBL). Blandt hans mange gaver til kirkelige formål var oprettelsen af "præbende Osted" der som en del af sit gods fik hele Osted by. Hans fader, Sune Ebbesen, Skjalm Hvides sønnesøn, var en formidabel godsejer. Poul Nørlund beregnede udfra udsagnet om at Sorø kloster skulle arve en halv hovedlod efter ham, hans samlede gods. En hovedlod var en broders arvelod, en søsters det halve, og da man kender antallet af arvinger er det simpelt at beregne den hele godsmasse til mindst 12.000 tdr. hartkorn. Vi kan sammenligne med, at under enevælden skulle der 2500 tdr. hartkorn til et lensgrevskab, 1000 tdr. til et baroni. Ulsig 7)

mener skønnet er for højt. Han føjer til, at hvis den øvrige Hvideslægt var blot tilnærmelsesvis så velhavende, måtte de have ejet halvdelen af Sjællands jord, hvad han finder usandsynligt. Danmarks gennem tiderne største jordejer, Henrik Müller, havde dog i 1600-tallet 14.000 tdr. hartkorn.

En kannik ved domkirken, Niels Jurissen, død 1264, mindes i Roskilde gavebog 8) for at have betænkt et alter i kirken med gods i Ferslev og Herslev. Han var farbroder til fru Ingefred af Nebbe, se nedenfor.

Den kontroversielle ærkebiskop Jens Grand var, som de fleste af hans forgængere siden Absalon, også af Hvideslægtem. Som hans morbroder Peder Bang og dennes morbroder Jacob Erlandsen, begge også ærkebisper, førte han forbitrede kampe mod kongemagten. Medens han endnu var domprovst i Roskilde, stiftede han "de 6 præbender" ved Roskilde domkirke, som af hans private gods fik "en af den største ikke-kongelige gaver til kirkelige formål, der kendes fra dansk middelalder" (DBL). Blandt godset var i Osager "Østergård" og "Vestergård" og i Kastholm "Nørregård" og "Søndergård". Betegnelserne må dække hele de 2 ejerlav. Fra Kastholm kendes fund af en meget tidlig middelalderlig teglovn og og spor af en befæstet gård med voldgrav, som navnet også antyder (noget opkastet). I Osager var der i nyere tid ganske vist 4 gårde og i 1682 8 gårde, men byens hartkorn ca. 34 tdr passer meget godt til 2 store gårde. Jens Grand var (gennem 4 kvindeled) efterkommer af Sune Ebbesen.

I 1328 forærede Jens af Tystofte en gård i Allerslev til Sorø kirke. Jens Olufsen var Ebbe Skjalmsens datterdatters sønnesøn.

Ved udløbet af Kattinge-søerne ses stadig voldstedet "Nebbe slot", et middelalderligt borganlæg af motte-og-bailey typen 9). Tidligt i 1300-tallet boede her en anden af Sune Ebbesens efterkommere, fru Ingefred Tokesdatter, som skrev sig "til Nebbe". Ingefred var gift med Peder Nielsen af Tåsinge (af Hvideslægten Galen-gren). Hendes moder, Cecilie Jonsdatter, var datter af Jon Jonsen Litle (Litle, betyder: den yngre) 10). Jon Litle var i Erik Glippings og Erik Menveds tid en af landets godsrige stormænd og kongemagtens trofaste støtte. I Lundeårbøgerne mindedes han som "den frommeste og navnkundigste ridder i Danmark". Hans hovedsæde var Hørs-

holm, hvorfra også datteren Cecilies testamente er dateret. Fru Cecilie har nok ejet Nebbe, siden hun i testamentet, mellem mange andre kirker, betænker Herslev kirke med en pengegave. Cecilie var gift med Toke (Tyge) Jurissen, også en Hvide-ætling. Deres sønnesøner solgte Nebbegodset, som siden via en pantsætning kom i kronens eje. Kort efter Valdemar Atterdags død 1375 overlod Margrethe Nebbe til biskop Niels af Roskilde og pantsatte ham samtidig byen København og kronens 3/4 af Roskilde by. Herved sikrede hun sig Roskildebispens støtte i sin første usikre tid. Nebbegodset må have omfattet ejendomme i Kattinge, Herslev, Trellerup, siden disse steder i Roskildebispens jordebog ca 1370 er indført som tilføjelser, uden oplysninger, men med bemærkningen: inquiratur (undersøges).

I Gl. Lejre har der i 11-1200 tallet ligget en hovedgård, (se Tom Christensens bidrag i denne bog). Men først 1348 dukker navnet Lejre op i dokumenterne. Dette år skøder fru Kirstine af Lov (Hammer herred) "for sine forældres brøde" en større godsmængde til kongen, mest i Nordvestsjælland, men også en gård i Herslev, 1 i Allerslev og hele byen Lejre. I årene 1340-46 havde Valdemar, dels ved udbetaling af panter, dels med militær magt, fået kontrol over Sjælland, men dog ikke mere, end han netop 1348 var i færd med at belejre Skjoldenæsholm. Fru Kristine, Niels Absalonsens enke, må have været meget godstrig. Nogle år før havde hun skødet halvdelen af, hvad hun ejede, til en Peder Nielsen i Roskilde. Hendes forældre kender vi ikke. Har de været indblandet i mordet på Erik Glipping? Eller har de holdt på den forkerte hest i den kongeløse tid? Niels Absalonsen kan ikke identificeres med sikkerhed 11), se også DGP. Hvis F. Lunn har ret 12) er han tæt på kredsen af de fredløse fra 1287 (Stig Andersen, Niels Hallandsfar, Jacob Blaafoed) og fader til Jens Hviding, se nedenfor. Få år senere, i 1354, skøder Fikke Moltke "alt sit gods med tilliggende, som han fik med sin hustru i Udlejre i Allerslev sogn" (=det senere Ledreborg), til kong Valdemar. Der var flere samtidige af navnet Fikke (= Frederik) Moltke på denne tid. Det bedste bud er Fikke Moltke af Møn, endnu levende 1379, rigsråd og en af Valdemar Atterdags betroede mænd. I Keldby kirke på Møn (flyttet fra Spejlsby) findes en gravsten over Henneke Moltke, død

1326, hans hustru Elsebe, død 1355 og Christina, hr. Fikke Moltkes hustru, død 1347. I adelsårbogen 1921 identificeres Henneke Moltke med den Johannes Moltke den yngre (Johannes = Henneke, Henning på latin), som er nævnt som arving, vel svigersøn, i Cecilie Jonsdatters testamente 1307. Fikke Moltke menes 13) efter 1355 at have ladet stenen fremstille som et minde om svigerforældrene og hustruen. Christine kunne herefter være søster til Ingefred Tokesdatter, og Udlejregård altså engang Hvidegods. Fikke Moltke var iøvrigt 1369-70 høvedsmand på Nebbe, i den korte tid, hvor borgen var kongelig.

Under en af sine kampagner på Sjælland belejrede Valdemar Atterdag 1345 Gunderslevholm. Et par dage efter indtagelsen døde borgens herre, landsdommer Jens Mogensen (Grubbe). Trap Danmark foreslår at han kan have deltaget i tilbageerobringen. Det er vel denne Jens Mogensen, som samme år har skødet gods i Lindholm, "som han har i pant af Ringsted kloster", til Frue kloster i Roskilde. Nogle år tidligere, 1333 har Jens Hviding (af Niløse) pantsat gods i Lindholm til Clara kloster i Roskilde. Der kan være tale om forskellige dele af Lindholm. Endnu kaldes marken syd for gården "Klarskovmarken", i 1400-tallet tales om Clare klostres skov. Senere er Frue kloster blevet eneejer af Lindholm, ved en af de mange for os ukendte handler. Ved Lindholm ligger det mærkelige voldsted "Gl. Lindholm", som aldrig er blevet arkæologisk undersøgt. På banken er der bygningsrester fra 1600 årene. Her kan Christian 4.s kansler Christian Friis (Kragerup) have boet. Han ejede Lindholm fra 1633. Med metalsøger er her fundet en kuglefibel fra førromersk jernalder og en mønt fra Valdemar Sejrs tid. Det har været foreslået, at det var her, Valdemar den Store belejrede ærkebiskop Eskil "i den lethriske sump", ifølge Saxo. Jens Hvidings navn findes på skjoldefrisen i Sorø kirke. I Sorø gavebog står at han ønskede han at hvile her mellem sine forfædres grave. Henry Petersen (1883) foreslår med heraldiske argumenter at han er søn af den Niels Absalonsen, som var oldebarn af Skjalm Hvides søn Toke Skjalmsen. Hans enke Kristine overdrog 1343 til Sorø kloster Fjenneslevlille, hvor stamfaderen Skjalm Hvide boede.

Ud over de nævnte medlemmer af Hvideslægten kan andre jordejere have hørt til slægten, uden at det kan dokumenteres. For eksempel Stig, biskop af Roskilde, død 1280, som skænkede et bol i Tokkerup til domkirken. Eller Gyde Ingvarsdatter (Griis), som skænker sin hovedgård i Herslev (de nuværende Nedergårde) til Agnete kloster i Roskilde. Navnene Gyde og Ingvar forekommer i Hvideslægten, og Henry Petersen 14) taler om at Griis'ernes "opvendte svinelår" kan være en fortegnet hjortevie. Flere andre kunne nævnes.

Flere af de uidentificerede kunne sikkert have været placeret ved hjælp af deres segl. Mange af dokumenterne kendes desværre kun fra korte referater i ældre fortegninger. Meget er gået tabt ved branden i København 1728, blandt andet det store bispearkiv. Ifølge en mundtlig tradition, som må haveforvekslet domkapitlets arkiv med bispearkivet, var det af biskop Christen Worm beordret til København og var netop ankommet dagen før branden brød ud. Det stod uafilæsset på nogle og 20 bøndervogne i bispegården på Nørregade, og blev ildens bytte. 15)

KILDEHENVISNINGER:

Henvisninger til Danmarks Riges Breve, Dansk biografisk leksikon (DBL), Danmarks Adels Årbog og Arhning (som note 1) er mest udeladt.

DBL: Dansk biografisk leksikon, 2.udgave.

DGP: Danmarks gamle Personnavne.

DRB: Danmarks Riges Breve

1257: pavens bekræftelse på Frue klostets gods (DRB),

1370: Roskildebispens jordebog,

1568: domkapitlets jordebog,

1651: præsteindberetninger (utrykte, i Rigsarkivet),

1682: Chr.5.s matrikel, markbøgerne.

NOTER:

1) J. Arhning: Roskilde Domkapitels Historie, bind 1, 1937 s.86

- 2) John Danstrup: Træk af den politiske Kamp 1131-83. (Festskrift til Erik Arup, 1946).
- 3) Arne Lind og Jørn Moll: Oldtidsbosætningen vest for Roskilde 1976-77 (duplikeret).
- 4) Niels Schrøder m.fl.: Nogle miljøhistorier fra Kornerup sø. (Lethrica, nr.17, 1996 s.3-9).
- 5) Knud Kinzi: Gevnevad. (Fra Københavns amt 1968, s.43-45)
- 6) Christian Tobiassen: Gjevningebogen. Håndskrift år 1900, trykt ved Gjevninge Bylaug 1975. Dæmningen side 9 og 67, Gl.Lindholms.274 og 464.
- 7) Erik Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen, 1968, side 25.
- 8) C.A.Christensen: Supplement til Liber Daticus Roskildensis (Kirkehistoriske Samlinger, 6.rk.bd.6, 1948-50 s.370). Her tales om hans fædrearv, men i Alfred Otto: Liber Daticus Roskildensis, 1933, står der mødrearv !
- 9) Vilhelm la Cour: Nebbe (Fra Københavns Amt 1955, s.8-18).
- 10) her må være en trykfejl hos Verwohlt 1984-85, s.73, hvor hun gøres til datter af Johannes Litle i Sune Ebbesen-grenen.
- 11) Ulsig som note 7) side 86.
- 12) F.Lunn: Knabstrup i ældre og nyere Tid, 1876.
- 13) Frede Bojsen: Af Møns Historie 3, 1917, side 184ff.
- 14) Henry Petersen: Skjoldefrisen i Sorø Kirke (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed ... 1883, s.23).
- 15) Hvis de skulle reddes-, 1992, s.98. Rigsarkivet og hjælpemidlerne..., 1983, s.760 og 762.

Iøvrigt: Svend Ranvig: Sorøkrøniken 1-2, 1986. (med tekst til Sorø gavebog, engivelse af forskellige udgaver af skjoldefrisen m.m.).